

1

Benassal

Notes per a una monografia

per

Carles Salvador

mestre nacional

1 9 2 8.

Situació i aspecte general de la població i del seu terme.

La vila de Benassar està situada en el $3^{\circ} 32' 30''$ longitud E. del meridià de Madrid i en el $40^{\circ} 22' 30''$ de latitud N. segons dades de l'Institut Geogràfic i Estadístic espanyol; el terme de Benassar limita a S. amb els de Culla i Vistabella del Maestrat; a l'E. ~~amb els de Culla i Vistabella~~ amb el de Vilar de Canigó; al N. i N.E. amb el d'Ares del Maestre; al N. i N.O. amb el de Vilafranca del Sid⁽¹⁾ i a l'O. amb la mateixa Vilafranca.

Es troba Benassar a 56 km. de la capitalitat de la província - Castelló (72 km. de carretera) i a 14 km. d'Albocàcer, el cap del partit judicial al qual pertany així com a la diòcesi de Tortosa de la qual ciutat tarragonina dista 35 km.

El terme de Benassar medix $72' 22$ km². i en ell s'hi veuen les seves altures, les puntes del Picatxo, el Batanet, el Coll de les Vistes, El Castell dels Ares, la Fosa, les Forques, la Solana, el Montcàtil o muntanya de Sant Cristòfol - en la vessant sur raja la Fort d'En Segures - ~~El Punt~~ o muntanya Timor

(1) El sobre nom "del Sid" que dóna Vilafranca no fa referència al Sid Campeador sinó que porta el sobre nom per haver-la fundada el senyor Blasco d'Alagó al conquerir, per ordre del Rei En Jaume I, aquestes terres valencianes. Vilafranca del Sid: Vilafranca del Senyor, d'En Blasco, el fundador.

de Sant Roc, la Roca del Migdia i encara altres. Aquests accidents formen una espesa xarxa hidrogràfica tota ben plena de barrancs i torrentells, els quals afluïxen les aigües vertiginosament ja que els desnivells són pronunciats en aquestes terres altes, i un tant seques, com poques i que un esperit poeta les ha vist, com

« una ampla mar de pedra, on
les ones de record s'han granit »

Entre els mil barranquissos i riuets ~~on~~ ~~són~~ ~~de~~ d'alguna importància la Rambla Carbonera, el riu de Montlló o Montlleó, els rius Sec i el dels Arbres i els barrancs de la Font o del Poble i el barranc de la Vila.

De l'aspecte general de la població podem dir que en ella hi ha bones cases tant antigues com modernes (casals de cavallers, ermites, església, Casa de la Vila, Casa Quarter de la f. C., Binquet o Foc de Pilota, etc.); cases de veïnat amb suficients comoditats. Abunden les cases de paper o llauradors. Els carrers i places són, generalment, amples i espaioses; algunes tenen arbreria aixímateix ~~la~~ carretera que toca la vila i el carrer d'entrada a la població en vindre de la capital.

El nucli ~~de~~ de cases que formen el poble antic té els carrers estrets i sinuosos, alguns sense sortida, plens de racors i de cantonades centenàries on hi ha encara juntament amb la màxima pau i quietut, milatanes la vella història. Aquest conjunt de cases dit el barri d'als Carrerons és el nucli urbàntal; per tant con

seua al'aspecte medieval que fa poig en les nostres viles antiquíssimes.

Per la situació muntanyenca la població té belles vistes i seu al més pla de la vessant de la solana, cara al migdia, que mor al barranc que toca les cases del sur vilatà.

A les portes mateix del poble hi ha fonts per bastir la població i abeuradors per al bestiar.

Per a la cultura del veïnat funcionen quatre escoles (dos de nens i dos de nenes); hi ha un col·legi privat amb escoles de pàrrocs i de primera ensenyança per a senyoretes, dirigits per les germanes de la Consolació, encarregades també d'un Hospital anexe així mateix de fundació particular.

Allà on el sol ponent ja hi és el cementeri, urbanitzat.

Al centre de la vila hi és el Temple parroquial, de bona fabrica, amb façana de pedra i ornacina i campanar de ~~pedra~~ bones campanes.

Telègraf i telèfon, carteria i servei públic d'automòbils fan ràpides les comunicacions.

Algunes cases no massa antigues, sinó del ~~17~~ segle XVIII - primeries - ellixen arcades per sobre els carrers, dites portxes, arquitectura agrada sa als ulls, seriosa i forta, indicadora de noblesa i honra mostra escuts, tallats en pedra, als nostres contemporanis, un poc oblidats dels cavallers i altres antics veïns que defensaren la vila en temps de lluites. Encara se sostenen, fortes i robustes, les torres d'En farces i de la Presó, vora el Barranc, guaites de l'enemic en centúries passades, qe pants dormits ar

5/ ~~bruns~~ del sol i de l'aigua, que trenquen la monotonia de les roques tallades, i de les parets emblanquinades; al seu esquard centuari se sostenen elements de murada i portals de mur que tanquen el poble en tristes diades i que sostenen en l'arcada l'altar dedicat al sant de la deposició més popular en hores de perill d'invasió forasteres.

El terme de Benassal esguardat des de el Bobalar, a 950 metres del nivell de la mar, apareix sumament ~~de~~ muntanyenc. Les derivacions del Penyalosa (1813 m., el cim més elevat del Reine de Valencia, en terme de la ~~de~~ veïna Vistabella) corren paral·leles imes, d'O. a E.; transversals les altres, de N. a S. donant una fragorositat i una riquesa a la comarca i per tant al nostre terme, d'una riquesa hivernal i d'una escassa riquesa agrícola absoluta.

els cims són rocosos en sa majoria; coberts de coscollar, romanal i d'espigol i argilaques; quasi bé sense arbres el terreny fa l'impressió de pobre

29. La terra de les valls és, en general, bona. Les masies, blanques, disseminades per les llombes, vessants i planes alegren els ulls. Foron nombroses mes aquetes cases de familia llamadna que treballen els bancals allunyats de vila, solitaries en mig l'aprest terreny.

A les vessants es veu algun petit carrascal i rouredes i aprofitaments de terra per al cultiu, escalonats, estrets, amb elevades parets de

contenció que s'esclavissen de tant en tant. En algun indret, la formació de ~~les~~ valls donen ocasió a bancals més espaiosos però dioximateix són terres de secà. Solsment ara es ports se troben petites parcel·les d'hort, aprofitant la benaurança dels ullalets i on se covenen ~~una natura hortalí~~ llegums, els possibles, naturalment, de cultivar ~~en~~ una altura ~~causa~~ de freda i ventolària. A l'entorn de la vila es veuen cèries. Però les extenses garrigues, erms i roquerars donen al terme un aspecte ~~relatge~~ pobrissó al temps d'una fermosa aspra i cruel.

Etimologia

Benassal, ^{amb} més propietat Ben-assal és nom aràbic. Era, abans de la conquesta catalana, una alqueria o masia del terme de Culla. Significa "de climaatge il·lustre o alt". Hi ha qui suposa que la tal masada podria ésser d'un ~~sempre~~ àrab, de nominatiu Benassal, és, fill d'Alà o del Sempre, amb residència ~~en~~ en la masia o bé fora d'ella; el vulgus, però, fa escampar la creència, mancada de tot ~~fundament~~ raonament científic dintre la filologia aràbiga en qüestions topònimes, que el nom que té la vila i terme prové de ~~Fenassal~~, o terreny de fenàs; sembla que ~~per~~ aci la tal fenassar,
 fenassar,
 o fenassos;

planta creix amb tanta d'abundància com a qualsevol altre indret del Maestrat i que no hi ha perquè distingir el lloc amb aqueix nom. (Vegen "Taula de lletres valencianes")

Hem anotat les versions més o manco fonamentades que els científics i els vulgars han donat per explicar d'alguna manera l'etimologia de Benasal.

Notes històriques

Benasal pertencix a la província de Castelló. Abans de l'arbitrària divisió territorial actual formava part del Regne de València. Alva de les comarques castel·loneugues és el Maestrat (ens referim al de Montesa) ~~el qual se dividix en Maestrat Alt, i en Maestrat Baix~~ la capitalitat del qual és ~~Morella, i en Maestrat Baix~~ qui té per capital Sant Mateu. Benasal és vila del ~~Maestrat~~ Maestrat per l'orografia que determina la seua agricultura i vies naturals de comunicació, i per tant la seua economia, i per el llenguatge, la varietat dialectal del qual, domina en el mili de població.

La conquesta de València pel Rei En Jaume I ~~se~~ iniciada per Ares i Benasal i continuada per Culla i Morella fa que en la dona

8 / ció del nostre rei als cavallers que li ajudaven, riga integrada aquesta població a les terres del cavaller En Blasco d'Alagó qui otorga Carta Pobla a En Berenguer de Calatarrà, ~~esse~~ inclosa la nova vila en la Tenensa d'Adsaneta per a més avançar formar part de la Setena de Culla per venda que fa l'heren d'En Blasco, En Guillem d'Angulària, als cavallers Templaris que se establiren en Culla.

Els pobles i castells de la Tenensa eren: Corbó (avui masada Benasaleuca), Boi (amb Carta Pobla ~~propia~~ ^{avui} i masada de Vistabella), Vistabella, Benafiqos, Adsaneta, Culla, Cullola (desapareguda), Castellar (desapareguda), Vinromá, Vilar de Caus, Uolmell, (avui masada de Culla) i Benassal.

Els pobles de la Setena eren: Benassal, Culla, Vistabella, Benafiqos, Adsaneta, Vilar de Caus i Torre d'En Berra. ~~Fora d'aquests l'alt~~
~~llatí tant.~~

La gènesi del grup urbà de Benassal no és fàcil d'indicar com vorem un poc més avant prop del que és avui la vila hi hagué una població prehistòrica (castell dels Asseus). En la Carta Pobla es fa menció d'una calçada (d'En Ueder) probable via romana

9 / mana, que podria nèixer d'algun ~~altre~~ de les dos para-
les a la costa marítima, que se internava per els barcos i ter-
me de Benassal al que és avui província de Ferol. §

Sembla probable que el devallament de la tribu prehistò-
rica des del cim dels Troeus al mar pla, o bé el pas antiqui-
ssim, o, sencillament, l'exploació agrícola del pla iniciada
en l'època musulmana, determinara als primers pobladors
cristians el bastir el nucli urbà en el lloc on ara s'el troba.

— —

Per creure merxedor d'algun atenció el fet de tindre tro-
balles prehistòriques aprop la vila direm en paraules d'aquesta
estació:

Al Castell dels Troeus situat al sud de Benassal (2 Km.) en la
muntanya El Bovolal i ben aprop de la Font d'En Segures es troben
clars, patents indicis d'una estació prehistòrica.

El vulgus diu, com quasi sempre, que hi vivien els moros. El
cronista de Benassal (Mossen Salvador Roig) que fira el seu ma-
nuscrit en 1850 atribueix les runes del Castell dels Troeus a obra ro-
mana enderrocada. La investigació contemporània pot afirmar
rotundament que se tracta d'una població ibèrica que ha rebut
l'influència d'antiques civilitzacions.

El cim del Castell té forma de mola i d'ella estant i'esquar-
den l'estació prehistòrica del castell de Culla i la de la Uvece-
ra de Catí, al menys, detall que comprobaria la població per
la necessitat de comunicar-se en aquelles remotes èpoques,
per mitjà de les fogueres i columnes de fum que aprofitaven
per a fer la correspondència.

El castell oferix un resguard, cingle, orientat al migdia.
A sol ixent s'han descobert enterraments i, entre les despu-
lles humanes, atxes i raspadors de sílex i bronzes que s'han
perdut per negligència o incultura però que avui encara se
resemblen pels fills dels llauradors que les trobaren i que de
creure'ls eren armes, bracalets, anells i amulets.

En Joan J. Ferrut Ibàñes, Inspector de 1ª Ensenyança, ibe-
rista, qui investigà la Uola hi recollí diferents objectes de sílex
i terrissa la qual és abundantíssima i variada. Des de la més
torca, granulosa i assecada al sol fins l'hel·lenística ne-
gra brillant. La terrissa, fina, és de dos classes: la no eshona-
da i la eshonada amb pintura roja i negra clara. Semicir-
cols concèntrics, motius decoratius de diferents dibuixos sinuosos
paral·lels, i digitals fan característics en la ceràmica ibèrica.

11
A la part nord del Castell s'hi troba uns munts de pedra que formarien les cases-vivenda dels últims pobladors i una llenca de murada. Al sol ponent hi ha un tall a la roca per isolar la mola de la resta del Bovalar, fons defensiu. Tot açò fa pensar si fons la població dins una mola murada.

Des dels ibers que tenien coneixement de la cultura hel·lènica fins als àrabs escampats per la rodalia en cases llauradores s'obri un silenci històric que no hem pogut destorbar. No res sabem de la època romana ni de la visigòtica fora de l'existència de la calçada dita d'En Meder que no sabem atribuir als romans.

Els àrabs habitants de la contrada tenien al cim del Montcàtil, ~~la~~ segons llegenda, una mesquida.

El Baró d'Alcalali, En Ruiz de Lillo, en Cuentos y Legendas Regionals, València 1918, ha donat com ha llegenda una narració que nosaltres no hem pogut averiguar fons llegenda.

L'autor la publicava poc després d'una visita a la Font d'En Segures i la tan propera fetxa ens fa pensar que si fons llegenda la podríem conèixer nosaltres també residents com som, des de 1916, a en Benaral. Potser no és llegenda //

sinó romà de literat

La narració diu que un cavaller templari resident en Culla, de nom Cristòfol Brosses, s'enamora d'una bella mora benaravaleuca dita Oras. Després d'unes relacions felices i d'una pròctica amorosa desgraciada el templari surt per a França. Mentre dura l'absència Oras esdevé l'amant d'un moro i en retornar el Cavaller Brosses i veure la traïdoria de la mora es clava l'espasa al pit al mateix peu de l'altar de l'ermita de Nostra Dona de Gràcia, ~~al cim del Moncatil~~. En memòria del fet sanguinós fet és dedicada l'ermita al sant del seu nom, Sant Cristòfol, sobre les runes de l'antiga mesquida, al cim del Moncatil.

Realment, mentre no trobem la versió popular que presenta el literat valencianista de que la Uola on estriba l'estació prehistòrica prengua del cognom del cavaller templari el seu nominatiu d' Brosses i per tant per veriflable llegenda el seu poètic relat.

— . —

Desfet l'exercit visigot en l'Andalucia en 711 els arabs invadixen la península; s'establixen en aquest terme i donen

17
nom a Benasal i a Corbó, on es fortifiquen, i on semblava
constituïren un nucli de població amb les corresponents
autoritats.

L'exèrcit de Carlemany - diu el cronista Mm. Salvador
Ruíg - passa per aquesta vila pels anys 770 en una de les
seues correries. Rui Diaz de Vivar, el Cid Campeador, passa
aixímateix pels anys 1070 per a cobrar censos als arabs
en favor de don Alfons VI de Castella; novament passa
aquestes terres quan en conquista de la ciutat de València
pels anys 1090.

El Rei Alfons II d'Aragó devalla a cobrar tributs l'any 1072.

El Rei En Jaume I, el Conquistador, en primer de gener de 1233
conquista Benasal dels arabs amb la part d'exèrcit que
comanava En Blasco d'Aragó i dies abans de prendre Utiel

conquistada València en 1238 i repartides les terres entre
els cavallers, En Blasco d'Aragó dona l'heretat del Terme de
Benasal a Berenguer de Calafarria en 1277 de l'era vulgar
que retrocedix i equival a l'any 1238 en el qual se feu la
repartició.

39
El dit Calafarria construí un castell en el lloc més elevat
del nucli de població - la Mola, avui escoles oficials - i repartí el

terme entre els seus cavallers: Arcensi del Port, Pere Daroca, U. Mader, Domènec Pere Aleis, Hug de Montelauro, cavaller provençal, U. Bivol, Porta Reig, U. Guira, Andreu Vives, Pere Casals, U. Marrull, U. Tolusca i U. Pinell.

~~El Caballer~~ Els cavallers que formaven el Consell construïren junt a la residència de Calatarrà, l'església parroquial titular de Sant Jaume. El seu primer rector fou Nadal de la Filera. L'altar tenia un retaule de Sant Jaume i Sant Cristòfol al qual s'afeegí un segon retaule dedicat a Sant Esteve i a Sant Roc. Sant Cristòfol fou elegit patró de la vila i en 1350 per causa d'una pesta s'elegí així mateix patró Sant Roc qui avinté una ermita en el mont d'En Timor.

Mont En Blasco d'Alagó heretà el ~~sempre~~ domini de Benassalera filla Constança, casada amb Guillem d'Inglària sempre de Culla els quals venqueren o restituïren tots dos dominacions als Templaris. La Carta de venda diu que se venia al noble i religiós varó Franc Berenguer de Cardona, gran Mestre dels Templaris, i demés religiosos absents i presents el castell i femporn de Culla, açí és: el Castell de Corbó, el del Boi, de Vistabella, de Benafigor, d'Arqueta, del Molinell,

15
de Benassal i Torre de Vin-Romà amb totes les seues fortalenyas,
torres, cases i habitants, homes i dones de qualsevol clas-
se que fossen, cristians, jueus i sarraïns amb tots els propis
drets i servituds, reals i personals, en lliure "alodio" i ple
domini per el preu de 500.000 sous. En feu de fiança el
rei En Jaume II qui firma dita obligació davant d'En
Guillem Vermet, notari, any 1303.

En aquest any pren possessió de Benassal els cavallers
templaris els quals són expulsats durant la guerra algi-
berse.

En 1316 pren possessió de la Tetena l'Ordre de Montesa.

En 1327 En Jaume II establí en Benassal una fira setmanal.

En 1350 se construí l'església dedicada a Santa Maria. L'
entretxinat era de fusta.

En 1372 se construí la primitiva ermita de Sant Cristòfol.

Segle XV.

En 1410 el Papa Benet XIII pren possessió de Benassal car
pertany a l'Ordre de Montesa.

En 1470 hi ha una pesta.

Al terminar el segle XV la població benassalencua és de uns 100 veïns.

Segle XVI.

A primeries d'este segle l'església de Santa Maria és transformada en parroquial deixant d'ésser-ho la de Sant Agustí; Sant Jaume, de la Ulla.

La guerra de les Germanies vessona en Benasal i d'ací ixen per combatre ^{els} ^{apermanants} els cavallers Mm. Ferris, Mm. Gaspar Catalá de Monzónis, Mm. Tomàs Raig i Mm. Ferris Vives.

Aquests mateixos cavallers van a l'Espadà per ajudar l'expulsió dels Morescs d'Arleida i Arana.

En 1558 se construeix l'ermita de Sant Roc.

En 1560 fina ~~el desmissi~~ de l'Ordre de l'Ulliteria permetent se al Gran Mestre Pere Lluís de Folcrau de Borja resident a Benasal el seu casament amb una principessa de Portugal.

Al Per este temps - diu l'historiador Viciano - hi ha 200 cases de vasalls, alguns rics i acomodats. 77

De les cases de veïnat 50 eren masies i la resta formaven la vila amurallada. A fora els murs hi havia una

una fàbrica de cànsters i olles. On avui està el peiró de Sant Roc hi havia un molí de vent.

segle XVII

En 1600 per reforma de l'església parroquial s'habilita novament l'antiga de Sant Jordi, en la Mola. Al mateix temps se construeix el actual edifici dit Sala de la Vila que era, abans del trasllat del Consell, en el carrer de la Cort Vella.

En 1660, amb motiu de l'expulsió dels moriscos de l'Estat espanyol els que hi vivien al castell i masies de Corbó se dirigiren a França per a passar després al continent africà. Aquesta expulsió general provoca la protesta d'alguns benassalencs, amb tanta forta, que en 1613 se publiquen excomunions a veïns locals.

En 1626 se construeix la capella de Nostra Dona de Loreto per l'almadr Miralles, familiar del Sant Ofici.

Des de 1635 fins 1672 foren les invasions franceses i catalanes. En una d'aquestes guerres l'Isidor Miralles, nomenat cavaller i noble, des de Madrid, per comandar forces contra Catalunya.

En 1675 se feu la Custòdia i Viril de plata d'aquesta parroquial a expensas de la vinda de N. Iridor Miralles, Ma Vicenta Forcadelle obra artística de l'escola d'orfèbreria de Sant Mateu, afamada per les seues belles obres.

A darrers del segle construíxen el campanar de la vila, adosat a l'església.

Es veuen apleguen a nos.

Segele XVIII.

Conta el historiador i cronista Mr. Salvador Roig nadiu de Benasual, que per l'any 1675 un estudiant fill d'eta vila dit Josep Miralles, per petites qüestions d'amor pròpia feu obligat a abrentar. se en Valencia on proseguia els estudis i on esparsa en mà auxiliá un molt noble cavaller que era en punt de partir, el qual, agradíssim a l'acció del jove Miralles es declará el seu protector i fins li doná la carrera militar aconseguint ésser Cambor de la Reina vinda de En Carles II l'Emperador.

Al morir Carles II, aquest Miralles noticia la nova al Batlle i aconsella que se pose el poble de banda del Duc d'Anjou, el primer Carbo, qui pretenia aleshores la corona de l'Estat espanyol.

No gens dubtà el Batlle Josep Garcís d'Amaro - el Rei Amaro.

19
el motjavan el poble - de posar-se a les ordres de Madrid; i a la defensa, arma els homens tots, i fins els clergues, contra els germans ~~valencians~~ que, partidaris dels furs i llibertats valencians, se posaven al costat de l'Arxiduc Carles d'Àustria qui així mateix pretenia la governació si bé amb la conservació de les lleis estatals que a la Confederació catalano-aragonesa tenia.

A l'esclatar la guerra de la Successió i savadors els governadors de Castelló, Morella i Sant Mateu la inversemblant actitud del Roi Amaro e'insten repetides vegades a decantar les forces en pro de l'Arxiduc, Carles, ~~III~~, qui havia fet jurament de respectar els furs valencians. Però els partidaris del Duc d'Anjou, Felip V, que li eren adictes per el consell del cambre Miralles ~~canal~~ no en fan de cas. Es allavors quan els miquellets catalans i les tropes valencianes s'aquarteren en tres i comencen els atacs a Benassal. A presa que fou la vila fan deportacions a Morella, Ares i Benlloc i empresonen entre altres a Mm. Felicià Oruaga & qui és rescatat per diners.

Aferrissada fou la defensa del poble fins el punt de terminar-se les municions de guerra. Meshores foren les flantes de l'arque de la parroquial i fabriquen bales amb llur metall.

20
En l'any 1707 el Rei Anaró l'ajut de l'exercit francès. Sitiat el castell d'Artes el prenen. Una un estol de benassalencs en la lluita i en el 709, Felip V premia Benassal amb el títol de Fidelíssima i és Carles III, fill del Felip, qui en 1760 renova les honors i encara concedix el poder afegir a l'escut d'armes una flor de lis borbònica.

El decret d'abolició dels Furs, el Dret valencià, signat al Buen Retiro, havia obtingut tots els seus fustes resultats

Conseqüència de la defeció de Benassal convenint al rei francès ~~el~~ la vila coneix una època pròspera.